

Pregledi i osvrti

Pregledni članak UDK 316.7:911

Primljeno 12. 4. 2010.

Stipe Grgas

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, HR–10000 Zagreb
srgas@ffzg.hr

O zaokretu ka prostoru

Barney Warf, Santa Arias (ur.), *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*, Routledge, Abingdon–New York 2009.; Jörg Döring, Tristan Thielmann (ur.), *Spatial Turn. Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*, 2. nepromijenjeno izdanje, transcript Verlag, Bielefeld 2008.

Sažetak

U radu autor prikazuje dva nedavno objavljena zbornika posvećena onome što se danas imenuje kao »zaokret ka prostoru«. Nakon što je opisao ključna pitanja koja zaokupljaju priloge sakupljene u zbornicima, autor koristi prigodu ukazati na problematično izostavljanje njemačke tradicije promišljanja prostora iz dominantnih teorijskih paradigmi koje izrastaju iz rečenog spacijalnog zaokreta. Na kraju prikaza autor nudi nekoliko zapažanja o razlozima elidiranja problematike prostornosti u domaćoj teorijskoj produkciji.

Ključne riječi

zaokret ka prostoru, prostornost, geografija, ideologija, politika

Na neki način je prikladno da se prikaz dvaju naslova koji su neposredan povod zapažanja koja slijede pojavljuje na stranicama časopisa *Filozofska istraživanja*. Naime, prije više od deset godina, u zabilješci o knjizi Dereka Gregorya *Geographical Imaginations* (1994), argumentirao sam potrebu da se uvaži tada već razvidan rastući interes za pitanja prostornosti diljem različitih društvenih i humanističkih znanosti (1996). U razdoblju koje je uslijedilo taj interes je izazvao svojevrstnu teorijsku revoluciju koja se, prema Michaelu Dearu, očituje u sljedećim manifestacijama: u ponovnom inzistiranju na ulozi i značaju prostora u društvenoj teoriji i društvenom procesu; u neviđenom rastu znanstvenih radova posvećenih odnosu između prostora i društva; u re-integraciji humane geografije u etabliranu znanost o društvu i filozofiju; u posve novom uvažavanju različitosti i razlike i u posljedičnoj diversifikaciji teorijskog i empirijskog rada; u samosvjesnom propitivanju odnosa između geografskog znanja i društvenog djelovanja; i u ogromnom procvatu s time

povezanih istraživačkih tema i publikacija (2001:24). Međutim, iako raniji prikaz nije naišao na odjek niti je prepoznata poticajnost Gregoryeve knjige, iz današnje perspektive može se ipak ustvrditi da se zaokret ka prostoru sporadično registrirao u hrvatskom kontekstu. Kao primjer navodim dio uvodne bilješke tematskog bloka »Paradigme i prostori« koji se pojavio u časopisu *Kolo* (2007):

»Nakon *lingvističkog* i *performativnog* zaokreta kojima su iz temelja redefinirani odnosi između disciplina unutar duhovnih znanosti, te su njihovi rezultati sve više plod interdisciplinarnog dijaloga, od osamdesetih godina prošlog stoljeća svjedoci smo *topološko-spacijalnoga* zaokreta i novoga poimanja *prostornosti* u znanstvenoj paradigmi.«

Opravdanje zašto opet prikazati dvije knjige posvećene toj problematici nalazim u činjenici što smatram da odjek koji je zaokret ka prostoru našao u našoj kulturi nije dostatan, ali i u uvjerenju da bismo upravo iz naše pozicionalnosti mogli pridonijeti njegovoj teorijskoj razradbi i razrješenju određenih pitanja koja on sa sobom donosi.

U popratnoj bilješki seriji izdanja iz »humane geografije« izdavačke kuće Routledge u kojemu se pojavljuje prvi naslov, *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*, čitamo sljedeće:

»Diljem disciplina, izučavanje prostora prolazi kroz dubinski i ustrajan proces oživljavanja. Prostor, mjesto, mapiranje i geografske imaginacije postali su uobičajene teme u različitim analitičkim poljima djelomice i zbog toga jer na paradoksalan način globalizacija u prvi plan stavlja značaj lokacije. Dok je ta transformacija dovela do renesanse humane geografije, ona se istodobno manifestirala u humanističkim i društvenim znanostima.«

Ta dijagnostika se ponavlja kao mantra u metodološki-teorijskim uvodima bezbroj studija koje nastaju u sklopu oživljavanja zanimanja za prostornost. U samom predgovoru zbornika o kojemu će prvo biti riječ, urednici, Barney Warf i Santa Arias, pišu sljedeće:

»Recentni radovi u područjima književnih i kulturalnih studija, sociologije, političkih nauka, antropologije, povijesti i povijesti umjetnosti bivaju sve spacijalniji po svojoj orijentaciji. Iz različitih perspektiva, oni tvrde da je prostor društvena konstrukcija koja je relevantna za razumijevanje različitih povijesti ljudskih subjekata kao i za proizvodnju kulturalnih pojava.« (2009:1)

Indicirajući potrebu da se znanost koja se bavi prostorom inkorporira u interdisciplinarnu matricu, oni u nastavku prosuđuju:

»Geografija je važna i to ne iz pojednostavljenog i odveć rabljenog razloga što se sve zbiva u prostoru, nego zbog toga jer *gdje* se nešto zbiva ima kritičnu težinu u spoznavanju *kako* se i *zašto* to događa.« (2009:1)

Koherenciju tekstova uvrštenih u zbornik urednici pripisuju:

»... inzistiraju (uvrštenih autora, op. a.) na tome da se nijedna društvena ili kulturalna pojava ne može otrgnuti iz svojega spacijalnog konteksta, da geografija nije nekakva subordinirana naknadna primisao povijesti u konstrukciji društvenog života, da se ne može doći do ikakvog smislenog razumijevanja načina kako ljudska bića produciraju ili reproduciraju svoje svjetove a da se ne pozovemo na činjenicu da je ono društveno, temporalno, intelektualno i osobno ne-izbježno uvijek i svugdje spacijalno.« (2009:7)

Zorno predočujući interdisciplinarno umreženje do kojega je uslijed tog uvida došlo, urednici zaključuju:

»Kako su geografi otvarali vrata novim područjima – i kroz njih prolazili – prostor je zadobio osobine i svojstva koja su rijetki mogli predvidjeti kada su inicirali zaokret ka prostoru. Daleko od tradicionalne, kartezijanske ideje prostora kao skupa fizikalnih mjesta, suvremena misao

diljem društvenih i humanističkih znanosti otkriva prostor kao raznovrsne, kompleksne, često začudne serije različitih vrsta lokacija: fizikalnih, mitoloških, simboličkih, imaginarnih, lingvističkih, kartografskih, perceptivnih, predstavljačkih, to jest prostor koji je razapet između materije i značenja. Doista, u mjeri u kojoj je geografska misao penetrirala područja izvan geografije, priroda je prostora postala sve raznovrsnija.« (2009:9–10)

Kao što se često događa kod tako ambiciozno najavljenih projekata, čitatelj priloga sakupljenih u zborniku nema uvijek osjećaj da su autori-suradnici zadovoljili polazne kriterije.

Smatram nepotrebnim pojedinačno nabranje suradnika u zborniku budući da, u većini slučajeva, ni onima koji prate zaokret ka prostoru veći broj tih imena nije od nekog posebnog značaja. Stoga ću se u pregledu usredotočiti na sažet prikaz obrađenih tema i na taj način pokazati obuhvat istraživačke agende, raznovrsnost pristupa i aktualnost onoga što se poduzima u kontekstu zaokreta ka prostoru. Pođemo li redom, na samom početku čitamo o »zaokretu ka kartografijama i mapiranju suvremenih društvenih pokreta« kao novom oružju dijela europskih alternativnih političkih grupacija. U nastavku imamo prilog koji polazi od činjenice da su post-fordističke globalizirane mreže ljudi, kapitala, dobara i ideja transformirale kartezijsku ideju apsolutnog, statičnog, fiksiranog i izvan-društvenog prostora u relativni i relacioni prostor, u prostor koji je društveno konstruiran pa je stoga fluidan i nestabilan. Kao posljedica te mijene uviđa se da geografija nema posla s homogenom ekstenzijom koja prethodi društvenom ustroju, nego s kontingentnim mrežama ili geometrijama moći generiranih društvenom interakcijom. Sažeto kazano, prema tom shvaćanju »prostor nastaje a ne postoji *a priori*, sastoji se od odnosa a ne od struktura« (2009:75). Hrvatski će čitatelj sa zanimanjem započeti čitati rad »Geografija, post-komunizam i komparativna politika«. Međutim, iako je pitanje zašto su zemlje istočne Europe išle divergentnim putovima u procesu demokratizacije postavljeno na zanimljiv način i iako se i Hrvatska u tekstu ovlaš spominje, nakon čitanja utisak je da se u radu problem tek postavlja, a da bi njegovu razradbu tek trebalo poduzeti unutar političke geografije koja bi se prakticirala *in situ*. Sljedeći rad započinje postavkom da je zanemarivanje prostora slijepa pjega socioloških istraživanja. Izlaganje ukazuje na potrebu ponovnog teoretiziranja globalnog prostora kao one dimenzije koja je izmjestila nacionalni kontekst kao okvir unutar kojega su se uglavnom vodila sociološka istraživanja. U radu koji slijedi, usredotočujući se na predstavljanje grada u nekoliko odabranih književnih tekstova, opisuje se način kako zaokret ka prostoru može biti inkorporiran u izučavanje književnosti. Nastavljajući s ovim interdisciplinarnim umreženjem geografskog znanja, u osmom prilogu zbornika raspravlja se o ulozi geografije kod dva povjesničara ranog razdoblja Novog svijeta. U etnografskom istraživanju koje slijedi, to disciplinarno verificiranje učinkovitosti inkorporiranja geografskog znanja u metodološki korpus, predočeno nam je kroz iskustvo jedne kolumbijske regije u kojoj se konfrontiraju dvije uporabe prostora: starija, domorodačka, kojoj je svojstven doživljaj prostora kao svetog tla i kojoj je cilj očuvanje biološke raznolikosti, i novija u kojoj se prostor priprema za ulazak i razvoj globalne ekonomije. Prilog o religiji i prostoru opisuje kako su sastavnice religijskog iskustva, kao što su njezini nevidljivi svjetovi, hodočašća, selidbe, rituali, obredi, da nabrojim samo neke, obilježene prostornošću. U radu o kulturalnoj proizvodnji prostora u kolonijalnoj Latinskoj Americi autor rekonstruira načine kako se prostor Novog svijeta predočavao u procesu kolonizacije, kako je potom konfiguriran u tijeku tvorbe razlikovnog identiteta (Peru) i koje su strategije korištene da bi ga se učinilo vidljivim i spoznatljivim europskim recipijentima. U zadnjem radu, koji je kao i prethodni prilog popraćen vizualnim

ilustracijama, autorica analizira dokumentarni film Luisa Buñela *Zemlja bez kruha* i pokazuje koje se interpretativne mogućnosti otvaraju kada formalnim čitanjima filma pridodamo uvid u postojanje »prostornog obzorja«, u ovom slučaju, obzorja zaokruženog španjolskom regijom Las Hurdes.

Drugu knjigu na koju želim skrenuti pozornost uredili su Jörg Döring i Tristan Thielmann. Indikativno je da je knjiga naslovljena engleskim nazivom *Spatial Turn* dok se opis sadržaja pojavljuje u njemačkom podnaslovu *Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Za one koji su zaokret ka prostoru pratili uglavnom u anglofonom kontekstu, a među njih ubrajam i sebe, ta knjiga ne samo da je iznenađenje nego otvara niz pitanja koja su me u krajnjoj instanci i motivirala na pisanje ovog prikaza. Prije negoli se pozabavim tim pitanjima ukratko ću se osvrnuti, kao što sam učinio s prvim zbornikom, na teme koje zaokupljaju suradnike na ovom projektu. U uvodu urednici pišu o kontekstu nastanka zaokreta ka prostoru, o njegovim mnogovrsnim pojavnostima, o potrebi njegove pojmovne diferencijacije, o ponovnoj relevantnosti prostora u novom medijskom kontekstu, o prostoru kao tekstu, o popularizaciji zaokreta ka prostoru u povijesnoj znanosti, o prostoru u teoriji sustava i, naposljetku, o položaju geografa i njegove relevantnosti unutar interdisciplinarnog zaokreta ka prostoru. Sakupljeni prilozi su podijeljeni u dvije skupine naslovljene: zaokret ka prostoru u kulturalnim i društvenim znanostima i, druga, zaokret ka prostoru u humanoj geografiji.

Prvi rad opisuje značaj kartografije u promišljanju prostora, a poanta se članka, koji kao predložak svojih istraživanja uzima rano moderno razdoblje, može razabrati iz tri podnaslova, prvi od kojih glasi »kartografska moć«, drugi »kartografska imaginacija«, dok ih treći sintetizira i govori o »kartografskoj imaginaciji moći«. Nakon kratkog priloga koji na impresionistički način govori o zaokretu ka prostoru u filmu i arhitekturi, zbornik donosi rad o Fernardu Braudelu u kojemu se raspravlja o tome o kakvome je to prostoru riječ kada se prostor kao takav inkorporira u povijesno istraživanje. Na tragu tog pitanja, sljedeće poglavlje upućuje na niz kontroverzi koje obilježavaju sadašnji trenutak povijesnih znanosti, posebice učinak globalizacije i načina kako to novo prostorno obzorje subvertira uvjerljivost sagledavanja povijesnih događanja unutar okvira nacije-države. Sociologija je sljedeća disciplina u kojoj zbornik istražuje učinke zaokreta ka prostoru. Nakon uvodnih zapažanja, koja opisuju navodno prevladavanje prostora u razdoblju moderne i njegov povratak u postmodernitetu, autor priloga nudi analitički razrađen prikaz odnosa prostora, društva i vremena u dijakronijskom nizu, ali i unutar sinkronijske konstelacije. Znanost o društvu u središtu je i sljedećeg priloga, s tom razlikom što je sada u žiži zanimanja svjetsko društvo i modaliteti komuniciranja, posebice nadzor i organizacija prostora, na kojima ono počiva. Načini kako »materijalno-tehnički sustavi« ili, da budemo konkretniji, telekomunikacijske mreže imaju upliva na samo-opisivanje društva, koje su to verzije »semantike mreže« i koje su im društvene i prostorne implikacije, pitanja su kojima se bavi sljedeći prilog u zborniku. Razrađujući tu tematiku, sljedeći rad, polazeći od pretpostavki da je internet u jednakoj mjeri i društveni kao i tehnološki fenomen i da su najučinkovitije one tehnologije koje »nestaju« ispreplićući se u svakidašnji život na način da ih više ne razabiremo, nudi pojam »kibernetskog lokalizma«. U središtu sljedećeg priloga niz je razmišljanja o onome što autor naziva »topološkim« i »topografskim« zaokretima; uz prikaz tih zaokreta razmišlja se o funkciji zemljovida pomoću kojega se dolazi do uvida da se ono društveno ili kulturno ne može razumjeti ni u domeni materijalnog niti u polju društvenoga, nego u iznalaženju adekvatne »topološke konfiguracije«.

Drugi dio zbornika posvećen je razmatranju obrata ka prostoru iz motrišta discipline humane geografije i njezinih predstavnika. Prvi članak u ovom dijelu opisuje u kojoj je mjeri rečeni zaokret imanentan samoj disciplini i kako u određenoj mjeri sama povijest geografije predstavlja seriju zaokreta ka prostoru, jedan repertoar koncepcija prostora koji se izmjenjuju, ali koji do danas koegzistiraju unutar discipline. Drugi započinje opservacijom da zaokret ka prostoru kao svoj predmet ima društveno konstruirani prostor a ne prostor-prirodu izvan društva. »Rehabilitacija« prostora i održivost semantike koja je povezana s prostorom se evidentira u samo-opisu društva. U zaključku se ukazuje na paradoks da je slabljenje starog prostora nacionalne države istodobno popraćeno izranjanjem novog i heterogenog prostora regionalnih i lokalnih dimenzija. Na predlošku Luhmannove teorije sustava, za koju se tvrdi da je uvijek lokalizirana u prostoru ili projicirana na teritorij, što se u nastavku dokumentira prikazom kako ona tretira medije i kako koristi pojam svjetskog društva, sljedeći prilog argumentira kako je pažnje vrijedna tekovina zaokreta ka prostoru upravo spoznaja činjenice da je prostor uvijek bio i jest tema u društvenim i kulturološkim znanostima. Iznosi se mišljenje da, prvo, u prošlosti prostor nije nipošto bio neprepoznat u dotičnim znanostima i, drugo, da iako je možda i bio stavljen postranu nema dvojbe da je prostor uvijek bio inkorporiran u istraživanja. U prilogu koji slijedi čitamo o prožimanju tijela, prostora i medijske reprezentacije kroz dijakronijsko nizanje triju »konstelacija« koje se identificiraju kao pre-moderna, moderna i kasna moderna. Predzadnji prilog, naslovljen naprosto »Prostor«, na predlošku slike Julie Mehretu, koja se i reproducira u tekstu, iznosi četiri međusobno ovisna načela prostora kao takvoga: sve što je prostorno istodobno je razvrstano; ne može se u prostoru govoriti o granici budući da je svekoliki prostor manje ili više porozan; svaki prostor je stalno u pokretu; i posljednje načelo, ne postoji samo jedna vrsta prostora jer se čovjek suočuje s različitim pojavnostima prostora. Uvodno zapažanje posljednjeg priloga da geografija kao znanost o prostoru rijetko nastoji »eksplicitno teorijski« promisliti svoj predmet, vraća nas polazištu interdisciplinarnog zaokreta ka prostoru. Autor tvrdi da se prostor najčešće naprosto smatra kao nešto što je samorazumljivo i da kao takvo čini teorijsku refleksiju izlišnom. Zanimljivo je navođenje citata iz djela Aurelija Augustina gdje mudrac kaže da znamo što je vrijeme dokle nas nitko ne pita da ga objasnimo, ali kada to moramo učiniti, onda nam to ne polazi za rukom. Dakle, insinuira se da je situacija s vremenom ista onoj s prostorom. U nastavku autor navodi razne pokušaje konceptualizacije vremena i upućuje na, prvo, načine kako te konceptualizacije impliciraju prostornu dimenziju i, drugo, kako te konceptualne diferencijacije mogu poslužiti kod razumijevanja samog prostora. Kategorija vrijeme-prostor nudi se kao prvi korak u prevladavanju paralizirajuće binarne opozicije i iznalaženju pristupa koji bi uvažavao raznovrsnost i mnogolikost i vremena, ali i prostora.

Iako američko izdanje u svojoj bibliografiji nije registriralo ranije publicirani njemački zbornik, povezuje ih činjenica da je i na jednom i na drugom zborniku surađivao samozvani »evanđelist prostora«, američki geograf Edward Soja. U prilogu za američki zbornik, Soja rekonstruirao svoj intelektualni put geografa i ukazuje na ključne događaje i lekturu koji su ga inspirirali da prostor uzme kao središnju temu svojega rada. Upućujem na ono mjesto u prilogu gdje Soja privilegiranje vremena nad prostorom smatra posljedicom »ontološke distorzije zapadnjačke društvene misli« tijekom druge polovice devetnaestog stoljeća (2009:19). To činim iz razloga što se toj dijagnozi Soja vraća i u njemačkom zborniku gdje je riječ o »ontologische Verzerrung« (2008:245). Iznoseći tu tvrdnju, Soja se poziva na Michela Foucaulta koji je u raznim

prigodama dijagnosticirao izmještanje prostora. Pored opće konstatacije u »O drugim prostorima« gdje je ustvrdio kako je »povijest bila velika opsesija devetnaestog stoljeća« (1996), najpoznatija je opservacija u intervjuu koji je Foucault dao u časopisu *Herodote* 1976. godine. Govoreći o »obezvrjeđivanju prostora koje prevladava već naraštajima«, on se tamo pita:

»Je li to započelo Bergsonom ili ranije? Prostor se tretirao kao ono što je mrtvo, fiksirano, nedijalektičko, nepotrebno. Suprot tome, vrijeme je predstavljalo izobilje, plodnost, život, dijalektiku.« (1980:70)

Razilaženje kod vremenskog određenja »ontološke distorzije« samo je dio pitanja ali i dvojbi koje se nameću nakon Sojine apodiktičke konstatacije. Naime, mišljenja sam da u razradbi te tvrdnje i u ovom zborniku, ali i u njegovim ostalim radovima, nije riječ o vremenu kao takvom, nego o rastućoj ulozi povijesti kao discipline tijekom rečenog vremenskog razdoblja. Kao potvrdu te ocjene navodim činjenicu kako ne postoji zasebna disciplina koja bi se bavila vremenom, ali i pojavu interdisciplinarnih studija vremena koje na neki način čine s vremenom ono što zaokret ka prostoru čini s prostorom (vidi: Nowotny, 2005). Drukčije kazano, vratimo li se Sojinoj procjeni, ako se u devetnaestom stoljeću i dogodila nekakva »distorzija«, onda uslijed nje nije došlo do neuravnoteženog povlašćenja jedne kategorije ljudske egzistencije (vremena) na uštrb druge (prostora), nego do dominacije onih spoznajno-teorijskih modela koji tumače čovjeka i njegov svijet putem povijesnog iskustva. O rastućem značaju povijesnog diskursa unutar tog razdoblja Stephen Kern je, primjerice, zabilježio sljedeće:

»Povjesničari su iznašli nove izvore, iskopali zakopane civilizacije, podigli standarde točnosti i dokumentacije i općenito profesionalizirali disciplinu. Teorija evolucije preplavila je biologijske znanosti; historijski sustavi kao oni Hegela i Marxa izvršili su revoluciju u filozofiji i društvenim znanostima; liberalna i socijalistička vjera u povijesti dominirala je političkim mišljenjem. Pri kraju stoljeća Dilthey je zagovarao historijsku osnovu za svekoliko znanje i inzistirao je na primarnosti historijske metode za sve društvene znanosti.« (1983:78)

Ako se uistinu u razdoblju o kojemu je riječ dogodio poremećaj, onda bismo mogli kazati da se on zbio ne na ontološkoj nego na epistemološkoj ravni. U toj su se transformaciji umanjili i ugled, ali i relevantnost geografskog znanja.

U prikazu mijena statusa geografije, David Harvey skreće pozornost na činjenicu da se dugo vremena »geografsko znanje protezalo preko svega što postoji«, da je bilo »implicitirano u konstruiranju svih načina drugih specijaliziranih znanja«. Međutim, na tragu gore iznesenih zapažanja, on smatra da se sve to promijenilo u devetnaestom stoljeću:

»... znanje se sve više i više profesionalno organiziralo, i kao što riječ disciplina odveć izravno obznanjuje, bivalo kontrolirano i nadzirano čitavim aparatom grupnih identifikacija i evaluacija. Kao zasebna disciplina, geografija se potisnula u neudoban ugao.« (724)

U nastavku on zamjećuje kako je francuskim geografima, pritisnutima između Durkheimove sociologije i povijesne škole *Annales*, jedva preostalo nešto čime bi se mogli baviti. U Sjedinjenim Američkim Državama, zahvaćena između geologije i društvenih znanosti, geografija se borila za svoju nišu putem pojmova krajolika i partikularnosti regije. Zasigurno uvjerljivije nego apodiktičke tvrdnje Edwarda Sojoe ili Michela Foucaulta, Harveyovo institucionalno tumačenje obezvrjeđivanja prostora, ali, još više, njegovo prostorno diferenciranje sudbine prostora u različitim nacionalnim kulturama, omogućuje nam da nešto kažemo o odnosu politike i prostora koji se nameće nakon čitanja dvaju zbornika.

Naime, ocjenjujući ove knjige, mišljenja sam da njemački zbornik nudi iza-zovniju i teorijski kompleksniju materiju. Dugovječnost i širina njemačke tradicije promišljanja prostora svakako iznenađuje čitatelja koji zaokretu ka prostoru pristupa iz anglofone tradicije i njezina oslanjanja na francuske mi-slitelje, u prvom redu na Henri Lefebvrea i Michela Foucaulta. Naprosto se nameće pitanje zašto je njemačko znanje o prostoru marginalizirano u zaokre-tu ka prostoru. Ostavljajući po strani pitanje u kojoj mjeri to valja pripisa-ti osebujnim transakcijama između kultura i jezika, smatram da se to može protumačiti određenim odklonom od problematike prostora kod njemačkih znanstvenika unatoč činjenici da, sudeći po zborniku, geografija u njihovom kulturnom okružju nije bila izmještena iz središta znanstvenog diskursa. Na-protiv. Zazor od diskursa prostora u njemačkom slučaju posljedica je zlosret-nih povijesnih okolnosti na koje u zborniku upućuje Jörg Dünne kada piše o ograđivanju od »fizikalnog prostora i teritorijalnosti«, budući da je »geopoli-tika upravo putem amalgamiranja fizikalnog i društvenog prostora podupirala nacionalsocijalističku ekspanzionističku politiku« (51). Govor o prostoru u tim se okolnostima doimao atavističkim, primitivnim, natražnjačkim pa pre-ma tome i politički nekorektnim. (Stoga, kada je primjerice Edward Soja, u svojem plenarnom izlaganju tijekom nedavne konferencije u Grazu iznio stav o potrebi da se uz epohalno djelo *Bitak i vrijeme* mora pojaviti naslov *Sein und Raum* nisam se mogao oteti dojmu kako ta sintagma nema istu težinu niti odjek u engleskom i njemačkom jeziku i pripadnim im kulturama i društvima.) Sažimajući politički zazor od prostora poslužiti ću se jezgrovitim sudom Ernsta Blocha: »primarnost prostora nad vremenom nepogrešivi je znak reak-cionarnog jezika« (u: Massey, 2005:42).

Navodim Blocha stoga što ova njegova sažeta formulacija signalizira kako je i nacionalsocijalizmu suprotstavljena ideologija imala problematičan odnos prema prostoru i zbog toga što smatram da bi istraživanje obezvrjeđivanja prostora unutar kultura i društava kojima je ona dominirala imalo što pridoni-jeti debatama o sudbini prostora. Pokazalo bi se da, kao što su njemačka geografija i njezine projekcije prostora figurirali u ekspanzionističkoj politici, tako se u ideološki suprotstavljenom taboru geopolitička realnost zamaglji-vala lozinkom internacionalizma. Rekonstruiranje te strategije samo je jedna stavka mogućeg kritičkog čitanja socijalističkog projekta. Geografsko znanje, lokalizirano i diferencirano, pripomoglo bi kod rasvjetljavanja prijepora i razli-ka ne samo u nedavnoj prošlosti nego i putova kultura i društava u post-so-cijalističkom razdoblju. Ako ćemo se složiti da u razumijevanju tih procesa marksistička misao ima svoje mjesto, onda moramo pridodati da se ona mora suočiti s njoj imanentnoj manjkavoj osviještenosti za prostor. O tome čitamo kod Davida Harveya:

»Marx, sa svoje strane, zauzima vrh društvene teorijske moći na račun isključivanja geografske varijacije kao 'nepotrebne komplikacije'. S tog vrha on može proklamirati jednu politiku uni-verzalne klasne borbe temeljene na univerzalnoj proleterskoj svijesti i solidarnosti. Nema dvoj-be da Marx često uvažava važnost prostora i mjesta unutar teorije i svoje prakse ... Međutim, ništa od toga nije posve integrirano u teorijske formulacije koje su snažne s obzirom na vrijeme, ali slabšaše kada se tiču prostora. Njegova politička vizija i teorijski doprinos zaglibljuju na njegovom neuspjehu da ugradi sustavnu i distinktivnu geografsku dimenziju u svoju misao.« (2001:119)

Promišljanje političkih i teorijsko-praktičnih implikacija te manjkavosti dio su agende zaokreta kao prostoru. U zaključku ću ponuditi primjer kako je rečena manjkavost utjecala na recepciju Henri Lefebvrea, dakle, po mnogo čemu ključnog predšasnika zaokreta ka prostoru, u Hrvatskoj i završiti s ne-

koliko natuknica o implikacijama te recepcije i daljnjoj sudbini prostora kod nas.

Sudeći po hrvatskim i srpskim prijevodima Lefebvreovih djela, ali još više po njegovu sudjelovanju u aktivnostima filozofa okupljenih oko časopisa *Praxis*, očito je riječ o mislitelju koji je imao istaknutu ulogu u tadašnjim teorijskim raspravama. S pravom možemo ustvrditi da je njegovo djelo prepoznato ranije nego je izvršilo prevratnički utjecaj u, primjerice, Sjedinjenim Američkim Državama gdje su upravo geografi, prvenstveno Edward Soja, otkrili interpretativni potencijal Lefebvreova promišljanja prostora. Dakle, postavlja se pitanje zašto se u praksisovskom krugu, ali i šire, problematika prostora kod Lefebvrea procijenila manje poticajnom za istraživanja. Nipošto se ne može kazati kako ona nije prepoznata. Potvrdu toga naći ćemo u disertaciji Rade Kalanja u kojoj je jedan odjeljak naslovljen »Prostor kao problem teorijskog mišljenja« (1984). Upućujući čitatelja na objašnjenja koja se tamo nude kao obrazloženje zašto je »problematika prostora ostala na rubu glavnih interesa najvećeg broja značajnih marksista« (330), želio bih spomenuti činjenicu da je Lefebvreovo glavno djelo posvećeno pitanjima prostora, *La production de l'espace* (1974), do danas kod nas neprevedeno. Po meni, ta lakuna u recepciji Lefebvreova opusa ne samo da ukazuje na endemičnu slijepu pjegu u marksističkom mišljenju nego indicira mjeru u kojoj je praksisovska filozofija ostala unutar misaone matrice. To neprepoznavanje važnosti prostora priječilo joj je uočiti prostorne prakse, afektivne privrženosti prostoru i geografske imaginacije koje će joj uputiti najjači izazov. Na paradoksalan način, u potonjoj artikulaciji i promicanju tih praksi i imaginacija, prostorna se problematika opet izmjestila pod sjevlašču historijskog diskursa u legitimacijskim strategijama koje su obilježile identitetske politike probuđenih nacija. Međutim, recentne političke akcije, koje se opiru sveopćoj komodifikaciji, bilo da je riječ o »pravu na grad« ili o sličnom djelovanju, oglašavaju se upravo iz omeđenih, lokaliziranih prostora. Držimo li na umu tih nekoliko instanci složit ćemo se da je prostor činjenica koju moramo uzeti u obzir želimo li se uhvatiti u koštac s realnošću koja nas okružuje ali, isto tako, da znanja, metode razumijevanja i životne prakse nastale u toj prostornoj konstelaciji imaju mnogo štošta ponuditi teoriji i praksi zaokreta ka prostoru.

Literatura

Cosgrove, Denis i Martins, Luciana L., »Millennial Geographics«, u: Minca, Claudio (ur.), *Postmodern Geography: Theory and Praxis*, Blackwell, Oxford 2001.

Dear, Michael, »The Postmodern Turn«, u: Minca, Claudio (ur.), *Postmodern Geography: Theory and Praxis*, Blackwell, Oxford 2001.

Döring, Jörg i Thielmann, Tristan, *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*, transcript Verlag, Bielefeld 2008.

Foucault, Michel, *Power/Knowledge, Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*, Pantheon Books, New York 1980.

Foucault, Michel, »O drugim prostorima«, *Glasje* 6, 1996, str. 8–14.

Gregory, Derek, *Geographical Imaginations*, Blackwell, Oxford 1994.

Grgas, Stipe, »Prostornost u društvenim naukama«, *Filozofska istraživanja* 16 (1/1996), str. 267–273.

Harvey, David, »The Humboldt Connection«, *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 88, No. 4, prosinac 1998.

Harvey, David, *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2001.

Kalanj, Rade, *Sociološka misao Henrija Lefebvrea*, doktorska disertacija, Zagreb, 1984.

Kern, Stephen, *The Culture of Time and Space, 1880–1918*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1983.

Kolo, broj 4, zima 2007.

Massey, Doreen, *For Space*. Sage Publications, London 2005.

Nowotny, Helga, *Time: The Modern and Postmodern Experience*, Polity Press, Cambridge 2005.

Soja, Edward, »The Right to the City«, plenarno izlaganje na: »Contact Spaces of American Culture: Localizing Global Phenomena«, Graz, 22.–25. listopada 2009.

Warf, Barney i Arias, Santa (ur.), *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*, Routledge, London–New York 2009.

Stipe Grgas

Concerning the Spatial Turn

Abstract

In the article the author discusses two recently published collections of essays devoted to what is today designated as the "spatial turn". After addressing the key questions that preoccupy the contributions collected in these publications, the author uses the occasion to point to the problematic omission of the German tradition of thinking space from the dominant theoretical paradigms which have emerged from the above mentioned spatial turn. At the end of the article the author offers a number of observations relating to the reasons for the elision of the spatial problematic in Croatian theoretical production.

Key words

spatial turn, spatiality, geography, ideology, politics